

(وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری)

دانشکده هنر های کاربردی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

عکاسی

عنوان پایان نامه تئوری

تاریخچه عکاسی در شهر قم

استاد راهنما

فرهاد سلیمانی

عنوان پایان نامه عملی

زندگی روزمره طلاب حوزه علمیه

استاد راهنما

فرهاد سلیمانی

پژوهش و نگارش

محمد مهدی بهمنی

بهمن ماه سال ۱۳۸۷

چکیده :

مساله تحقیق پیش رو بررسی تاریخیچه و سیر تاریخ تحول عکاسی در شهر قم می باشد. در ابتدا، به نظر می رسد که با توجه به دوران سیاسی پر جنب و جوش این شهر در ۱۵۰ سال اخیر و نقش مهمی که شهر قم در اتفاقات سیاسی معاصر کشورمان از جمله مشروطیت و انقلاب اسلامی داشته است، جمع آوری و تدوین عکسهای تاریخی این شهر - که اسنادی محکم و غیر قابل خدشه هستند - می تواند بخش مهمی از تاریخ سیاسی و اجتماعی معاصر کشورمان را کامل کند. با این فرضیه و بی هیچ سابقه پژوهشی قبلی در این زمینه، پیگیری ها و تحقیقات میدانی آغاز شد. نهایتاً پس از پروسه ای یکساله، عکسهای بسیار باارزش از شخصیت های علمی، مذهبی و سیاسی، مردم عادی و ابنیه تاریخی شهر از عصر قاجار تا دوران حاضر جمع آوری شد. به گواه تحقیقات میدانی انجام شده؛ اولین کسانی که از قم و مردم این شهر عکسبرداری کرده اند، عکاسان دربار شاهان قجری بودند که در پی سفر یا سفارشی به عکاسی در این شهر پرداخته اند. اما سابقه کار اولین عکاسان قمی، به اواخر دوره قاجار بر می گردد. اینها نخستین نسل از عکاسان قمی بودند که با وسایل اولیه عکاسیشان اقدام به عکسبرداری از موضوعات مختلف می کردند. نسل دوم از عکاسان این شهر یا در آتلیه هایشان به ثبت چهره و تیپ قمی های عهد پهلوی پرداخته اند یا دوربین به دست در حال ثبت اتفاقات دهه ۴۰ و ۵۰ بوده اند. در نهایت نسل سوم عکاسان قمی قرار دارند که یا علاقه شخصی شان باعث شده رو به عکاسی بیاورند یا به واسطه اشتغالشان در رسانه ها، عکاسی می کنند. این نسل که نسبت به دو نسل قبلی تمایل بیشتری به عکاسی هنری دارند گاه و بیگاه در نمایشگاههای انفرادی یا دسته جمعی به نمایش و قضاوت عمومی می گذارند.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۱

فصل اول : ورود عکاسی به قم

۱. مجموعه عکسهای آلبوم خانه کاخ گلستان..... ۵

۱.۱ : آقا رضا خان اقبال السلطنه..... ۷

۱.۲ عبدالله میرزا قاجار..... ۷

۱.۳ : میرزا حسینعلی عکاسباشی..... ۹

۱.۴ : ابوالقاسم نوری..... ۱۰

۱.۵ : امیر خان جلیل الدوله..... ۱۰

۲. مرکز اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری کشور..... ۱۱

۲.۱: ارنست هولتسر..... ۱۱

۲.۲: آنتوان خان سوریوگین..... ۱۲

فصل دوم : عکاسان قمی..... ۱۹

احمد نعمت اللهی..... ۲۲

غلامرضا فتحی..... ۲۳

۲۵	مهدی فتحی
۲۸	علی باباخانی
۳۴	محمد جواد موحدی
۳۶	ابوالفضل فتحی
۳۸	برادران پور فاطمی
۴۰	علی اصغر حاج حسینعلی
۴۳	غلامرضا افشارپور
۴۶	سید ابوالقاسم موسوی مفرد
۵۰	محمد توسلی
۵۲	حسین افشارپور
۵۵	حسن رضایی
۵۸	اسماعیل دلشاد
۶۱	رضا طاهری
۶۳	حسن احمدلو
۶۵	فاطمه کامرانی
۶۸	هادی سالمی
۷۲	نگاهی گذارا به عکاسی سیار در قم
۷۴	علی ابهر چایی
۷۷	فصل سوم : عکاسی انقلاب
۷۸	عکاسی انقلاب
۷۹	علی باباخانی

۸۱	سید ابوالقاسم موسوی مفرد
۸۳	مهدی فتحی
۸۴	ابوالفضل فتحی
۸۶	حسن رضایی
۸۷	محمد توسلی
۹۰	رضا طاهری
۹۱	سید محمد حسین رحمتی
۹۴	فصل چهارم : عکاسی معاصر در قم
۹۵	بخش اول؛ عکاسان معاصر
۹۶	محمد جهانبخش
۹۶	حسن محمودی
۹۷	سید محمد حسین رحمتی
۹۸	ابراهیم سلیمانی
۹۹	محمود محمودی
۹۹	محمد مهدی معزی
۹۹	علی مدنی
۱۰۰	محسن زمانی
۱۰۰	محمد علی سید ابراهیمی
۱۰۱	مجید ایرانی قمی
۱۰۲	محمد رضا بهشتی مفرد
۱۰۳	رضا رحیمی تنها

۱۰۴.....	بخش دوم؛ تشکل ها.....
۱۰۵.....	اتحادیه عکاسان قم.....
۱۰۵.....	انجمن عکاسان.....
۱۰۷.....	مرکز جمع آوری آثار هنری دفاع مقدس (مجاهد).....
۱۰۸.....	گروه عکاسان همراه.....
۱۰۸.....	انجمن عکاسان انقلاب و دفاع مقدس.....
۱۰۹.....	پاتوق عکاسان.....
۱۰۹.....	بنیاد پژوهشهای تصویری.....
۱۱۰.....	نتیجه گیری.....
۱۱۲.....	پیوست.....
۱۱۹.....	منابع و ماخذ.....

فهرست تصاویر

فصل اول

۱۳.....	تصویر ۱.۱. صحن جدید البناى حضرت معصومه (س).....
۱۳.....	تصویر ۱.۲. دکان قلیان سازی.....
۱۴.....	تصویر ۱.۳. امامزاده های بیرون شهر قم نزدیک علی بن جعفر.....
۱۴.....	تصویر ۱.۴. سردر کاوانسرای منظریه.....
۱۵.....	تصویر ۱.۵. دورنمای بارگاه حضرت معصومه (س).....
۱۵.....	تصویر ۱.۶. خاکفرج.....

- تصویر ۱.۷. ضریح مطهر حرم حضرت معصومه (س)..... ۱۶
- تصویر ۱.۸. ایوان صحن نو حرم حضرت معصومه (س)..... ۱۶
- تصویر ۱.۹. صفار که مشغول صفاری است..... ۱۷
- تصویر ۱.۱۰. ضریح مطهر حرم حضرت معصومه (س)..... ۱۷
- تصویر ۱.۱۱. دورنمای مفاہر باغ سبز..... ۱۸
- تصویر ۱.۱۲. دورنمای حرم حضرت معصومه (س)..... ۱۸

فصل دوم

- تصویر ۲.۱. عکس خانوادگی..... ۲۱
- تصویر ۲.۲. کارگران راه آهن..... ۲۴
- تصویر ۲.۳. مهدی فتحی..... ۲۵
- تصویر ۲.۴. کشتی گیر..... ۲۶
- تصویر ۲.۵. اعضای هیئت شاهزاده علی اکبر..... ۲۷
- تصویر ۲.۶. امام خمینی (ره) در یکی از روستاهای قم..... ۲۷
- تصویر ۲.۷. علی باباخانی..... ۲۸
- تصویر ۲.۸. خادم حرم..... ۳۲
- تصویر ۲.۹. خادم حرم..... ۳۲
- تصویر ۲.۱۰. عکس یادگاری..... ۳۳
- تصویر ۲.۱۱. عکس خانوادگی..... ۳۳
- تصویر ۲.۱۲. امام خمینی (ره)..... ۳۷
- تصویر ۲.۱۲. سید عباس پورفاطمی..... ۳۸
- تصویر ۲.۱۳. سید علی اکبر حسینی (پورفاطمی)..... ۳۸

- تصویر ۲.۱۴. گنبد مسجد محله شاه ابراهیم..... ۳۹
- تصویر ۲.۱۵. غلامرضا افشارپور..... ۴۳
- تصویر ۲.۱۶. بدون عنوان..... ۴۴
- تصویر ۲.۱۷. پرتره..... ۴۵
- تصویر ۲.۱۸. پرتره..... ۴۵
- تصویر ۲.۱۹. سید اوالقاسم موسوی مفرد..... ۴۶
- تصویر ۲.۲۰. میدان آستانه..... ۴۸
- تصویر ۲.۲۱. علامه طباطبایی..... ۴۹
- تصویر ۲.۲۲. امام خمینی (ره) در قم..... ۵۱
- تصویر ۲.۲۳. حسین افشارپور..... ۵۲
- تصویر ۲.۲۴. پرتره..... ۵۴
- تصویر ۲.۲۵. از مشتریان عکاسی هما..... ۵۴
- تصویر ۲.۲۶. حسن رضایی..... ۵۵
- تصویر ۲.۲۷. امام در حرم حضرت معصومه (س)..... ۵۷
- تصویر ۲.۲۸. مسابقات وزنه برداری قم..... ۵۷
- تصویر ۲.۲۹. اسماعیل دلشاد..... ۵۸
- تصویر ۲.۳۰. پرتره..... ۶۰
- تصویر ۲.۳۱. رضا طاهری..... ۶۱
- تصویر ۲.۳۲. راهپیمای مردم قم در سال ۱۳۵۶..... ۶۲
- تصویر ۲.۳۳. حسن احمدلو..... ۶۳
- تصویر ۲.۳۴. فاطمه کامرانی..... ۶۵

- تصویر ۲.۳۵. عکس یادگاری..... ۶۷
- تصویر ۲.۳۶. مراسم ازدواج..... ۶۷
- تصویر ۲.۳۷. هادی سالمی..... ۶۸
- تصویر ۲.۳۸. هادی سالمی در کنار پرده حرم..... ۷۰
- تصویر ۲.۳۹. درویشی در پیش زمینه حرم حضرت معصومه (س)..... ۷۱
- تصویر ۲.۴۰. علی ابهرچایی..... ۷۴
- تصویر ۲.۴۱. زائر حرم حضرت معصومه (س)..... ۷۶

فصل سوم

- تصویر ۳.۱. امام خمینی (ره) در میان مردم..... ۷۹
- تصویر ۳.۲. امام خمینی (ره) در یکی از حسینیه های قم..... ۸۰
- تصویر ۳.۳. دیدار با امام خمینی (ره) در منزلشان..... ۸۰
- تصویر ۳.۴. امام خمینی (ره)..... ۸۱
- تصویر ۳.۵. امام خمینی (ره)..... ۸۲
- تصویر ۳.۶. امام خمینی (ره)..... ۸۳
- تصویر ۳.۷. امام خمینی (ره) در جمع طلاب و علمای قم..... ۸۴
- تصویر ۳.۸. امام خمینی (ره) در منزلشان..... ۸۵
- تصویر ۳.۹. امام خمینی (ره)..... ۸۵
- تصویر ۳.۱۰. استقبال مردم از بازگشت امام خمینی (ره)..... ۸۶
- تصویر ۳.۱۱. تجمع طلاب و علمای انقلابی..... ۸۷
- تصویر ۳.۱۲. راهپیمایی انقلابیون..... ۸۸
- تصویر ۳.۱۳. استقبال مردم از ورود امام خمینی (ره) به قم..... ۸۸

- تصویر ۳.۱۴. امام خمینی (ره) بر بام منزلشان..... ۸۶
- تصویر ۳.۱۵. حمایت جامعه پزشکان از نهضت مردمی..... ۹۰
- تصویر ۳.۱۶. درگیری مردم و کماندوها..... ۹۱
- تصویر ۳.۱۷. تجمع انقلابی مردم در قم..... ۹۲
- تصویر ۳.۱۸. استقبال مردم از بازگشت امام خمینی(ره)..... ۹۲
- تصویر ۳.۱۹. حمایت روستاییان از نهضت مردمی..... ۹۳
- تصویر ۳.۲۰. تجمع انقلابی مردم در قم..... ۹۳

فصل چهارم

- تصویر ۴.۱. اولین رای گیری پس از انقلاب..... ۹۷
- تصویر ۴.۲. بدون عنوان..... ۹۸
- تصویر ۴.۳. بدون عنوان..... ۱۰۰
- تصویر ۴.۴. بدون عنوان..... ۱۰۱
- تصویر ۴.۵. بدون عنوان..... ۱۰۲

تصاویر پیوست

- لوحة ۱. شیخ فضل الله نوری..... ۱۱۳
- لوحة ۲. جمعی از سرشناسان قم..... ۱۱۴
- لوحة ۳. پشت نویس لوحة ۲..... ۱۱۴
- لوحة ۴. یوسف خان و بدیع الزمان و ؟..... ۱۱۵
- لوحة ۵. حرم حضرت معصومه..... ۱۱۵
- لوحة ۶. سردر کاروانسرای منظریه..... ۱۱۶
- لوحة ۷. خدام حرم حضرت معصومه (س)..... ۱۱۷

مقدمه

تحقیقاتی که در سالهای اخیر بر روی تاریخچه عکاسی شهرهای مختلف انجام گرفته است، نشان از آگاهی به اهمیت عکس بعنوان سندی تاریخی دارد. سندی که در بسیاری از موارد می تواند بدون باقی گذاشتن هیچ شائبه ای روشنگر و رسوا کننده باشد. عکسهای تاریخی به روایت دورانی می پردازند که برای انسان معاصر شگفت انگیز، جذاب و دیدنیست و او را همچون کودکی که مسخ روایت های پدر بزرگش شده، به پای خود می نشاند تا دریچه ای باشد به روی ایامی نادیده و وسیله ای برای جان بخشی به شنیده های پر کم و کاست روزگار آبا و اجدادی.

با این پیش زمینه و به قصد تورق تاریخ تصویری شهر پر خاطره ی قم، حداقل تا آنجا که عمر عکاسی کفاف می دهد، به جمع آوری عکسهای تاریخی عکسبرداری شده از مردم، علما، حاکمان، ابنیه تاریخی و حوادث و رویدادهای این شهر پرداختم. اما از آنجا که بسیاری از پدیدآورندگان آثار عکاسی دارفانی را وداع گفته بودند، در پی خرده خرده اطلاعات راجع به عکسها و سابقه کاریشان باید به ذهنها و خاطرات خدشه پذیر بازماندگانشان رجوع می کردم که البته در این صورت جای بسی خوشبختی بود، چرا که در بعضی موارد از همین بازماندگان هم خبری نبود و دریغ از همان خرده خرده اطلاعات ناقص و نابسامان. از طرفی بسیاری از عکسها بخاطر کم توجهی میراث دارانشان به ورطه نابود رفته اند یا با نگاه تجاری و تصور مصرفی، بسیاری از این عکسهای تاریخی تنها به جرم دست و پا گیر بودن، به شکل انبوه و عمده دور ریخته شده اند و بیم

آن می رفت که ادامه این روند پیشبرد این تحقیق را بیش از پیش دشوار سازد. پس جای هیچ تردید و درنگی نبود. با توجه به بی توجهی و مهجور ماندن این قسمت از تاریخ قم (تاریخ عکاسی) و رد پاهای ناچیز عکاسی در تاریخ این شهر، سرنخهای موجود را در اسرع وقت پی گیری کرده و قدم به قدم به آنچه امروز در پیش روست، رسیدم. اگرچه در این راه مطالعات کتابخانه ای که اندک سرنخهای تاریخی را در اختیار قرار داد، به فهم فضای تاریخی کار کمک کرد اما عملا پیشینه تحقیقاتی چندانی در زمینه موضوع مورد پژوهش وجود نداشت. با این وضعیت از میان روشهای گوناگون، روش میدانی را از سایر روشها کارسازتر دانستم و تحقیقات میدانی شد اساس کار گردآوری اطلاعات این مجلد. طی بیش از یک سال جستجو جهت گردآوری شرح زندگی و فعالیت های حرفه ای عکاسان قمی، بیش از ۸۰ مصاحبه انجام و به رشته تحریر درآمد. عکسها و آثار جمع آوری شده نیز، گاه با بزرگواری، سخاوت و اعتماد صاحبانشان در اختیار بنده قرار گرفت تا اسکن شده و مجددا عودت داده شود و گاه علیرغم عدم تمایل صاحبان و مجموعه داران با سماجت نگارنده و به شرط عکسبرداری در محل استفاده از آنها ممکن شد.

این پژوهش نیز مانند هر پژوهش دیگری در راه تکمیل و گردآوری، مشکلات و موانعی را بر سر راه داشت. از جمله بی نام و نشان بودن عکسهای بسیار ارزشمندی که از پانویس، مهر یا نام هنرمند عکاس بی بهره بودند، عدم اعتماد بسیاری از عکاسان و مجموعه داران به علت سو استفاده های پیشین، نابسامانی آرشیو بسیاری از عکاسی ها و منهدم شدن برخی از این مجموعه های ارزشمند که در پی عدم دورانداشی صاحبان و میراث دارانشان حادث شده بود و نبود منابع مکتوب و سابقه پژوهشی قبلی در این زمینه، که سبب شد تا روی به حافظه های پر خطا و فراموشکار بعضا اشخاص سالخورده بیاورم، بماند که چندان هم نتوانستند مرا یاری کنند.

به هر حال نتیجه - بی کم و کاست یا ناقص و محدود- حاصل تلاشی است که ذوق و شوق کشف نانوشته ها، جهت بخشی خاطره ها، کم حوصلگی ها، نارضایتی ها، کم حرفی ها و بی توجهی ها و البته بدقولی ها همراهی اش کرده اند تا شاید قدمی در راه باز کردن گره های کوری باشد که کمتر کسی آنها را می بیند.

در مجلد پیش رو که در ۴ فصل تنظیم شده، سعی بر آن بوده که در هر فصل، علیرغم تواتر تاریخی که با فصل پیشین و پسین دارد، به طور مجزا مبحثی مستقل ارائه شود.

در فصل اول که همزمان با ورود عکاسی به شهر قم بوده، حاصل ذوق و قریحه و دورانیشی عکاسان قاجاری، جمع آوری شده که اکثرا در سفری به همراه شاه، یا در پی سفارشی به عکسبرداری از شهر قم پرداخته اند. هرچند هستند کسانی در این سیاهه که به خاطر علایق شخصی، رنج سفر را به تن خریده اند.

در فصل دوم عکاسانی که نسبت به دیگران متقدم تر بودند و یا متاخرانی که آثارشان بین همکارانشان شاخص تر بوده است، گلچین شده اند تا با رعایت تقدم و تاخر به شرح حال و گزارش فعالیت ها و نمونه آثارشان پرداخته شود.

فصل سوم که به دورانی سرنوشت ساز از تاریخ معاصرکشورمان می پردازد، حاصل تلاش مخاطره آمیز عکاسانی است که در عصری پر تلاطم، وسیله کار در دست گرفته اند و بی هیچ چشم داشتی به خط مقدم رفته اند. هرچند آنچه بر سر عکسهای این دسته آمد، دور از انصاف و مروت بود.

و بالاخره در فصل چهارم که سالهای پس از پیروی انقلاب اسلامی را در بر می گیرد به دورانی پرداخته شده که ظاهرا دوران به سامان شدن فعالیت های هنر عکاسی در شهر قم است. نتیجه کار عکاسانی که یک قرن و نیم تجربه را پشت سر دارند و راهی بی انتها پیش رو.

فصل اول

ورود عکاسی به قم

عکاسان قاجاری

"تاریخ عکاسی در ایران تقریباً پیشینه ای همپای ظهور این پدیده در جهان دارد. سیر تحول و پیدایی این پدیده در ایران که با حمایت شخص ناصرالدین شاه همراه بوده است، موجب رشد، ترقی و توسعه این فن و هنر در سالهای آغازین خود در ایران شده است".^۱ بنابراین بررسی تاریخ عکاسی در ایران و سیر تحول آن از این جهت که بسیاری از انواع کاربریهای این فن ممکن است همزمان با اولین کاربردها در جهان یا بلکه پیش از آن برای اولین بار در ایران اتفاق افتاده باشد، بسیار حائز اهمیت است. چه بسا اتفاقات و رویدادهای تاریخ عکاسی در ایران در سیر تحول عکاسی در جهان تاثیرگذار باشد.

۱. مجموعه عکسهای آلبوم خانه کاخ گلستان

به گواه تاریخهای مندرج بر آلبومهای عکسهای موجود در آلبوم خانه کاخ گلستان نخستین عکسهای موجود از ابنیه و مردم شهر قم به فاصله کوتاهی از ورود عکاسی به ایران عکسبرداری شده اند و البته این عکسها جز اولین گزارشهای تصویری موجود در ایران هستند. وجود بارگاه مطهر حضرت معصومه (س) در قم بعلاوه قرارگیری قم بر سر راه جاده های اصلی بین شهری، ناصرالدین شاه را در طول دوران سلطنتش ۷ بار^۲ به قم کشاند. پای عکاسان درباری باید در یکی از همین سفرهای شاه به قم باز شده باشد. شاه قاجار که از شیفتگان هنر عکاسی بود^۳، جهت مصور کردن سفرهای خود به اقصی نقاط ایران، همواره عکاسان درباری را با خود همراه می کرد. این عکاسان اولین کسانی بودند که از قم تصاویری واقع نما بر روی صفحات شیشه ای تهیه کرده اند. "عکسهای آنان بیشتر با هدف به تصویر درآوردن نواحی مختلف ایران، سفرهای شاه، اوضاع جغرافیایی و اقلیمی،

^۱. طهماسب پورمحمدرضا، ناصرالدین شاه عکاس، ص ۱۴

^۲. قاضی ها فاطمه، سفرهای ناصرالدین شاه به قم، ص ۱۵

^۳. طهماسب پورمحمدرضا، ناصرالدین شاه عکاس، ص ۱۸

بناها، شهرها و روستاها، وضع معیشتی مردم، کارگذاران حکومتی، رویدادهای مهم، زندانیان سیاسی و محکومین، مشاغل و بسیاری موضوعات دیگر به صورت فرمانهای رسمی ناصرالدین شاه یا با تمایل شخصی عکاسان تهیه می شده اند.^۴

"در اوایل سالهای دهه دوم سلطنت ناصرالدین شاه (۱۲۸۲ ه.ق./۱۸۶۶ م.) عکاسی در شکلی رسمی، به مصور کردن ماجرای سفرها، شکار و موضوعات دیگری که شاه دستور می داد به کار گرفته می شد. از این دوره به بعد تنها سفرنامه ها نیستند که شرح وقایع "سفرهای همایونی" را با ادبیات مخصوص خود بیان می کنند؛ بلکه عکسهای فراوان و برتری "قدرت تصویری" است که بر کلام چیره می گردد و دوره ای از سفرنامه های تصویری آغاز می شود.^۵

با این حساب اولین گزارشهای تصویری از قم به تاریخ ۱۲۸۶ ه.ق.^۶، در اولین سالهای ظهور این سنت تهیه شده اند و قم جز اولین شهرهایی بود که مورد توجه دوربینهای عکاسان درباری قرار گرفت. این توجهات باعث شده تا امروزه مجموعه با ارزشی از تصاویر قم در اواسط عهد قاجار به دست ما برسد و ما امروز در این مجموعه شاهد ابنیه تاریخی، سبک زندگی مردم، مشاغل و شخصیت های مذهبی و سیاسی قم در دوران قاجار باشیم. از طرفی بسیاری از این تصاویر بواسطه زیرنویسهای مختصر و یا بعضا مفصلی که در شرح تصاویر آمده است، می تواند بسیار با ارزش و روشننگر باشد و جا دارد تا مورد توجه و مطالعه محققان و پژوهشگران علاقه مند به تاریخ قم قرار گیرد. با توجه به اینکه این آلبومها یا با فرمان شخص شاه و یا به واسطه و سفارش اطرافیان شاه تهیه شده و نهایتا و در گنجینه آلبومهای کاخ گلستان نگهداری شده اند، از گزند آسیب و نابودی در امان مانده اند. خوشبختانه اقبال عکاسان درباری عهد ناصری و مظفری به عکسبرداری از قم، نسبت به بسیاری از شهرهای دیگر ایران بالاتر بوده و سهم شهر قم از این آلبومها چشمگیر است. در ادامه به معرفی آلبومهایی از این مجموعه می پردازیم که اولین عکسهای برداشته شده از شهر قم، مردم و کسبه آن را شامل می شود؛

^۴ . همان، ص ۵۳ و ۵۴

^۵ . همان، ص ۶۶

^۶ . ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، ص ۵۳

۱.۱. آقا رضا خان اقبال السلطنه

قدیمی ترین عکسهای موجود برداشته شده از قم در آلبومخانه کاخ گلستان به تاریخ ۱۲۸۶ ه.ق. متعلق به آقا رضاخان اقبال السلطنه، نخستین عکاس حرفه ای ایران است.^۷ او که "اولین گزارشهای تصویری از سفرها و اردو کشی های شاه به بیلاق اطراف تهران و سفرهای طولانی مدت ناصرالدین شاه به نواحی مختلف مملکت"^۸ را تهیه کرده است، "از شعبان ۱۲۸۶ تا سفر ۱۲۸۷ جمعا ۱۱۰ قطعه عکس از قم و اصفهان و کرمانشاه، باغ فین و قلعه گبرها و کاخ گلستان و سفر شاه و مهد علیا به عتبات عالیات (آغاز ۲۵ جمادی الثانی، پایان ذی الحجه) عکس برداشته (آلبومهای ۳۸ و ۱۶۸) و از عکسهای عتبات و قم و مداین نیز آلبوم دیگری با ۱۰۱ قطعه عکس تهیه کرده و تقدیم مهد علیا نموده است."^۹

ظاهرا تهیه آلبوم از سفرهای ناصرالدین شاه، جز اصلی ترین وظایف آقا رضا به حساب می آمده است. چنانچه اعتمادالسلطنه در همراه البلدان می نویسد که آقا رضا "در اسفار بزرگ مثل سفر خراسان و مازندران و کربلای معلی عکس جمیع اماکن و ابنیه قدیمه و آثار بعیده را عکس برداشته و مرقع ساخته، به حضور مبارک تقدیم می نمودند که الان هم در حضور همایون است."^{۱۰}

به واسطه همین گزارشهای تصویری از اردو کشی ها و سفرهای شاهی است که یحیی ذکاء آقا رضا را نخستین عکاس خبرنگار ایران می نامد.^{۱۱}

۱.۲. عبدالله میرازی قاجار

یکی از مفصل ترین و به سامان ترین مجموعه عکسهای آلبوم خانه از قم را دومین عکاس پرکار ایرانی عبدالله میرازی قاجار (فرزند جهانگیر میرزای قاجار)^{۱۲}، تهیه کرده است. عکاسی که "از شروع کارش در عکاسخانه مدرسه درالفنون تا آخرین سال زندگی ناصرالدین شاه در کار انجام ماموریتهایی از اینگونه بوده است."^{۱۳}

^۷ همان، ص ۴۷

^۸ طهماسب پور محمدرضا، ناصرالدین شاه عکاس، ص ۶۹

^۹ ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، ص ۵۳ و ۵۴

^{۱۰} همان، ص ۴۷

^{۱۱} همان، ص ۴۸

^{۱۲} همان، ص ۹۸

^{۱۳} طهماسب پور محمدرضا، ناصرالدین شاه عکاس، ص ۷۹

براساس آلبومهای موجود در کاخ گلستان، عبدالله قاجار حداقل دوبار و به فاصله ۹ سال برای تهیه عکس به قم مراجعه کرده است. اولین سفر کاری عبدالله قاجار به قم، ۴ سال پس از بازگشت او از فرنگ^{۱۴} (۱۳۰۴ه.ق./۱۸۹۳ م.) و به فرمان ناصرالدین شاه و امین السلطان-وزیر اعظم دربار ناصری- اتفاق افتاده است. در این سفر از بناهای جدیدالاحداث حضرت عبدالعظیم(ری) تا حرم حضرت معصومه (قم) عکسبرداری شده است^{۱۵}.

"عکاس ۸۴ قطعه از آنها را در آلبوم شماره ۲۰۸ تقدیم شاه کرده است. در مقدمه این آلبوم نوشته شده است: برحسب امر بندگان اعلیحضرت قدر قدرت قوی شوکت، خسرو صاحبقران شاهنشاه اسلام پناه، چاکرخانه زاد عبدالله قاجار عکاس مخصوص اعلیحضرت همایونی روح العالمین له الفداء السلطان... ناصرالدین شاه قاجار خلدالله ملکه و سلطانه و بقائه و به امر جناب مستطاب امین السلطان وزیر مالیه و دربار اعظم، این بنده درگاه خانه زاد دولت ابد مدت به این مأموریت سرافراز شد که عکس بناهای جدید الاحداث از حضرت عبدالعظیم سلام الله علیه تا به حضرت معصومه سلام الله علیها که به مراقبت و دستورالعمل جناب معظم له، آنچه ساخته شده در خط راه و در این دو اماکن مشرفه تماما و کمالا برداشته به شرف حضور مهر ظهور باهر النور رسانیده سرافراز باشم. شهر ربیع الاول المولود سنه ۱۳۰۴.۱۶"

ظاهرا شاه بخاطر دل بستگی هایی که به شهر قم داشت و اقداماتی که در این شهر باعث و بانی آنها شده بود، علاقه مند به انجام این مأموریت بود. چرا که " در زمان ناصرالدین شاه گنبد دیگر [حرم حضرت معصومه (س)] را هم مطلا کردند و بنای صحن جدید توسط میرزا علی اصغر امین السلطان چندین سال به طول انجامید و جاده های جدید در فاصله میان تهران و قم احداث گردید." ^{۱۷} به نظر می رسد مقصود شاه از این مأموریت اطلاع از پروژه هایی بود که به دستور و همت او در حال انجام بوده است.

دومین سفر کاری عبدالله میرزا به قم، در سال ۱۳۱۳ ه.ق. اتفاق می افتد. او " در سال ۱۳۱۳ ه. ق. همراه امین الملک سفری به قم و کاشان رفته و عکسهایی از شهر قم و حرم و آثار آن برداشته است

^{۱۴}. ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و پیشگامان عکاسی در ایران، ص ۱۰۲

^{۱۵}. طهماسب پور محمدرضا، ناصرالدین شاه عکاس، ص ۷۷

^{۱۶}. ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و پیشگامان عکاسی در ایران، ص ۱۰۲ و ۱۰۳

^{۱۷}. قاضی ها فاطمه، سفرهای ناصرالدین شاه به قم، ص ۱۶

که از جمله آنها، عکس قالیچه‌های بافت عهد صفوی محفوظ در خزانه آستانه قم و مقبره شاه عباس و عکس دکان قلیان سازی است.^{۱۸}

با نگاهی به عکسهای موجود از عبدالله قاجار در مجموعه آلبوم خانه به این نتیجه می‌رسیم که او بیش از سایر عکاسان درباری مطرح شده در این صفحات به مستند نگاری و سبک زندگی قمی‌ها علاقه نشان داده است و در عکسهای او با موضوعات متنوع تری روبرو هستیم. دوربین کنجکاو او تقریباً به هر سو و زاویه‌ای سرک کشیده و مشتاقانه از ابنیه تاریخی و بافت شهری گرفته تا مشاغل و زندگی روزمره جاری در کوچه و بازار شهر را ثبت کرده است. گویی مجموعه‌اش را برای آگاهی مردمان امروزی از دورانی که در آن روزگار سپری می‌کرده، تهیه کرده است.

۱.۳. میرزا حسینعلی عکاس باشی

از دیگر عکاسان دوره ناصری، که به خاطر عکسبرداری‌هایش از شهر قم، باید در اینجا از او اسم برده شود، میرزا حسینعلی عکاس باشی است.^{۱۹} "دوران فعالیت میرزا حسینعلی در عکاسی، میان سالهای ۱۲۹۴ هـ. ق. و ۱۳۰۷ هـ. ق. بوده است و نمونه عکسهای برداشته شده به دست او را در چند آلبوم و جعبه در آلبومخانه کاخ گلستان می‌توان دید"^{۲۰} میرزا حسینعلی نیز مانند سایر عکاسان دربار ناصری در معیت ناصرالدین شاه، گذرش به قم می‌افتد و با عکسبرداری از ابنیه شهر و تصاویری از اردوی ناصری و نهایتاً چاپ آنها در رجب سال ۱۳۰۵ هـ. ق. ۲۸ قطعه عکس را در آلبومی به شماره ۱۵۹ تقدیم شاه داشته است.^{۲۱}

عکسهای این آلبوم کم نظیر همچنان در آلبوم خانه کاخ گلستان موجود است.

^{۱۸}. ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و پیشگامان عکاسی در ایران، ص ۱۰۴
^{۱۹}. او از شاگردان دارالفنون بود. وی در این مدرسه عکاسی را یاد گرفته، برای تکمیل آن به اروپا فرستاده شد. او پس از بازگشت از سفر اروپا، عکاس مخصوص ناصرالدین شاه شد و چند زمانی نیز مدیریت عکاسخانه همایونی با او بوده است؛ ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و پیشگامان عکاسی در ایران، ص ۸۳
^{۲۰}. ذکاء یحیی، تاریخ عکاسی و پیشگامان عکاسی در ایران، ص ۸۳
^{۲۱}. همان، ص ۸۴